

УДК 349.3(4/9)

М.Г. Залатастарший викладач
Класичний приватний університет**СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА ЗАХИСТУ МАТЕРИНСТВА: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД**

У статті проаналізовано стратегії захисту материнства різних держав світу, виділено дві основні системи соціальної політики захисту материнства й стимулювання народжуваності, виявлено вагомий вплив заходів держави у сфері захисту материнства на рівень народжуваності та соціально-економічну ситуацію в суспільстві, обґрунтовано необхідність зміни підходів до соціальної політики захисту материнства в Україні.

Ключові слова: материнство, соціальна політика, захист материнства, народжуваність, демографічна криза.

I. Вступ

Соціальна політика захисту материнства у світі перебуває на різному рівні розвитку. Її вдосконалення є актуальним завданням для більшості держав світу, оскільки швидкий соціально-економічний розвиток призвів до швидкої зміни демографічної ситуації та традиційних культурних цінностей. Як наслідок, у системі цінностей сучасної жінки основне місце часто посідає робота, кар'єрне зростання, а не сімейне життя й народження дітей. Процес залучення жінок у робочу силу супроводжується різким зменшенням рівня народжуваності в усіх економічно розвинутих країнах та країнах із перехідними до ринку економіками. Це явище дістало назву "демографічно-економічний парадокс" [2].

Взагалі не існує єдиної думки щодо вагомості впливу різних засобів захисту материнства на рівень народжуваності. Цьому питанню та вивченню досвіду різних країн світу у сфері захисту материнства в нашій державі присвячено недостатньо досліджень. Серед іноземних дослідників проблеми відзначимо Рейчел Хеннек, Евана Кеплена, науковців із США. Це дослідження є спробою комплексного підходу до проблеми через вивчення досвіду різних країн світу в регулюванні народжуваності та аналізу важливості різних чинників стимулювання народжуваності. Дослідження з цієї тематики є особливо актуальними з огляду на катастрофічну демографічну ситуацію в Україні.

II. Постановка завдання

Метою статті є дослідження стратегій захисту материнства різних держав світу.

III. Результати

На основі аналізу стратегії захисту материнства різних держав світу нами виділено дві основні системи соціальної політики захисту материнства й стимулювання народжуваності, виявлено вагомий вплив заходів держави у сфері захисту материнства на

рівень народжуваності та соціально-економічну ситуацію в суспільстві, обґрунтовано необхідність зміни підходів до соціальної політики захисту материнства в Україні.

Попри відмінність систем захисту материнства в різних країнах світу, більшість з них зобов'язані дотримуватись мінімальних вимог щодо захисту прав матері, встановлених Конвенцією Міжнародної організації праці від 2000 р. "Про охорону материнства" (№ 183) [9]. Відзначимо, що Конвенція встановлює мінімальні вимоги, спираючись на які, уряди держав повинні прагнути до підвищення стандартів захисту материнства з урахуванням демографічної та економічної ситуації в країні.

Першими зіткнулися з проблемою різкого зниження рівня народжуваності країни Євросоюзу в кінці 60-х рр. минулого століття. Зауважимо, що для оцінювання демографічної ситуації найбільш широко використовують коефіцієнт фертильності. Цей показник показує умовну кількість дітей, яка припадає в середньому на одну жінку у віці від 15 до 49 років. У всіх країнах Європи, крім Ісландії, коефіцієнт фертильності є меншим від рівня, достатнього для відтворення населення, що становить 2,1 [6]. Як наслідок, система соціального захисту населення в цих країнах має давню історію й використовує широкий спектр засобів захисту материнства з метою стимулювання народжуваності. Проте, численні дослідження показують вагомі відмінності в розмірах пільг та гарантій, що надаються жінкам-працівникам у різних країнах Євросоюзу

Проаналізувавши ці відмінності, можна говорити про існування Скандинавської системи захисту материнства. Данія, Норвегія, Швеція, Фінляндія та Ісландія ведуть найактивнішу соціальну політику у сфері захисту материнства. Для соціальної політики цих держав характерні щедрі грошові виплати сім'ям із дітьми, розвинута мережа закладів безкоштовної медичної допомоги та опіки

над дітьми, залучення в процес виховання батька дитини, різноманітність і універсальність гарантій та допомог сім'ї. Важливість захисту материнства в цих країнах підтверджується великим обсягом грошових коштів, що спрямовуються на проведення політики стимулювання народжуваності. Яскравим представником цієї системи захисту материнства є Швеція.

Головним принципом шведської соціальної політики захисту материнства є універсальність – охоплення всіх верств населення без спрямованості на захист населення з низькими доходами. У Швеції приділяють велику увагу допомозі матері з догляду за дітьми й дитячої освіти, поєднуючи її із щедрими виплатами протягом тривалих відпусток з вагітності. Система закладів з догляду за дітьми дає змогу жінці поєднувати роботу чи здобуття освіти з материнством. Догляд за дітьми віком до 12 років забезпечується системою спеціальних центрів догляду, послугами якої користується близько 75% дітей цього віку. Плата за користування таким центрами не перевищує 1–3% від доходу батьків [8]. Допомога батькам від держави не припиняється із досягненням дитиною шкільного віку. Близько 70% школярів проводить дозвільний час на території школи, де їм забезпечений кваліфікований догляд.

Велика увага приділяється здоров'ю матері та дитини. Вони мають безкоштовний доступ до медичної допомоги. Через створення спеціальних консультативних центрів забезпечується освіта населення, зокрема молоді, у сфері планування сім'ї і міжстатевих стосунків. Завдяки цьому заходу у Швеції утримується надзвичайно низький рівень абортів – всього 7 абортів на 100 пологів при показнику 70 абортів на 100 пологів в Україні [3; 8]. У Швеції заохочується участь батька у вихованні дитини через надання 2 місяців відпустки у зв'язку із народженням дитини, яку може використати тільки він.

Існує розвинута система надання кредитів для придбання житла молодим сім'ям та допомога з утримання житла, яка надається у розмірі, відповідному доходам сім'ї. Серед інших країн Європи виділимо Францію. Система сімейної соціальної політики в цій країні містить щедрі грошові виплати й забезпечує широкий вибір безкоштовних послуг для матерів і дітей, зокрема розвинуту систему закладів догляду за дітьми та безкоштовну медичну допомогу матерям і дітям.

Характерною особливістю соціальної політики Франції, яка діє в системі захисту материнства, є принцип “соціальної справедливості”, який передбачає встановлення вищого розміру пільг і виплат родинам із низьким рівнем доходу. Наприклад, до досягнення дитиною 20-річного віку здійснюються виплати, розмір яких залежить від рівня

доходів родини. Діють численні соціальні програми: допомога багатодітним та неповним сім'ям, допомога при сплаті комунальних платежів родинам із низькими доходами. Важливе значення має гнучка система податкових пільг, яка заохочує народження більшої кількості дітей.

Швидко розвивається система дошкільних центрів догляду за дітьми, яка забезпечує доглядом до 90% дітей віком від 2 до 6 років [8]. Плата за послуги закладів залежить від доходу батьків. Зауважимо, що численні критики системи дошкільного догляду вказують на необхідність виховання дитини рідною матір'ю. Але ця система зарекомендувала себе як найкращий шлях вирішення проблеми нестачі часу в матерів, що працюють. Це підтверджується відносно високим рівнем народжуваності в країнах, де існує система закладів догляду за дітьми. Система центрів догляду за дітьми створює можливість вибору для жінки-працівника, яка тепер зможе зробити вибір між кількарічною відпусткою та збереженням можливості кар'єрного зростання, поєднанням його з вихованням дитини. Наслідком є вищий рівень працевлаштування і вищий рівень доходів жінок у тих країнах, які забезпечують такий широкий спектр соціальних послуг, ніж у країнах, де існують необхідно фінансові та правові засоби допомоги матері [12, с. 29].

Соціальна політика інших держав Єврозою, зокрема Німеччини та Італії, спрямована на підвищення тривалості відпустки у зв'язку з материнством та підвищення рівня фінансових виплат матерям. У цих країнах не створено системи соціальних послуг, які би допомагали матері у вихованні дитини й давали змогу одночасно працювати на високооплачуваній роботі. Високим рівнем виплат вагітним та матерям їх заохочують залишитись удома протягом 3 років оплачуваної відпустки. Як наслідок, багато жінок через прагматичні цілі вибирає для себе кар'єру, а не материнство, і рівень народжуваності залишається невисоким.

Таким чином, прикладом для держав Європи є система захисту материнства країн Скандинавії та Франції, ефективність якої підтверджується порівняно високим рівнем народжуваності в цих країнах. Можна зробити висновок, що головним напрямом соціальної політики захисту материнства має бути створення соціальної інфраструктури, яка би давала змогу матері поєднувати виховання дитини з роботою, надаючи безкоштовні високоякісні послуги. Створення при цьому сприятливого фінансового клімату завдяки грошовим виплатам на утримання дітей, надання гнучких податкових пільг, гарантій, кредитів для придбання житла є невід'ємним кроком цієї політики.

Хоча прямий вплив фінансової допомоги на рівень народжуваності виявити складно, роль фінансових важелів захисту материнства є значною, оскільки вони компенсують витрати, пов'язані з вихованням дитини. Прикладом, що ілюструє взаємозв'язок між фінансовими витратами держави й народжуваністю, є зниження частки витрат на пільги дітям у соціальной частині бюджету в Італії від 13,3% у 1970 р. до 3,9% в 1992 р., що супроводжувалось різким зниженням рівня народжуваності протягом цього періоду [12, с. 28].

Необхідно зазначити, що попри відмінність теперішнього стану розвитку систем захисту материнства в різних країнах, важливість проблеми усвідомлюють усі європейські країни: ведеться активний пошук нових засобів підвищення народжуваності. Зауважимо, що процес виконання плану стимулювання народжуваності є тривалим і, крім використання економічних чинників впливу, вимагає переоцінки моральних цінностей у суспільстві, розуміння ролі жінки як і матері, так і повноправного працівника. Важливим заходом є залучення батька до виховання дитини, що заохочується в країнах Скандинавії.

Відмінною від європейських систем є система соціальної політики Канади та США. Її характерною рисою є мінімізація витрат у сфері захисту материнства. Канада й США переважно звертаються до ринкових методів, а не до бюрократичних та інституційних рішень [8]. Така політика спрямована на підвищення загального рівня доходів населення й подолання бідності. Проте Канада була змушена визнати необхідність запровадження певних правових і фінансових гарантій, зіткнувшись із різким зниженням показника фертильності, який зараз становить 1,65. Тепер вагітна жінка має право на 15-тижневу оплачувану відпустку у зв'язку з вагітністю, 35-тижневу відпустку у зв'язку з материнством із 55% рівнем оплати [3]. Гарантується відновлення на роботі після закінчення терміну відпустки. Крім того, Канада використовує європейський принцип безкоштовного медичного догляду та надання освіти. Федеральною компетенцією залишається загальне регулювання рівня доходів, а суб'єкти федерації опікуються освітою та медициною. У США не існує державних пільг і програм, спрямованих на захист материнства. Тільки у 1993 р., на 80 років пізніше, ніж у Франції, було запроваджено певні гарантії та тримісячну неоплачувану відпустку для матерів – працівників великих фірм. Усі подальші програми приймаються на рівні штатів. Деякі з них, наприклад Каліфорнія, нещодавно ввели оплачувані відпустки вагітним жінкам [5].

Варто відзначити, що в США ведуться численні дослідження впливу соціальних

пільг і виплат, відпусток з материнства на рівень доходів населення, прибуток підприємств та на здоров'я нації. За одним із таких досліджень встановлено взаємозв'язок між наявністю у працівників певної компанії можливості отримувати відпустку з материнства і пільги з прибутком компанії. Якщо такі гарантії існують, то прибуток компанії, зростає на 2,5% [5]. Важливим доказом на користь запровадження тривалих відпусток з догляду за дітьми є те, що наявність такої відпустки зменшує постнатальну смертність і смертність дітей віком до 1 року, зменшує хворобливість дітей.

В іншому дослідженні Ліга добробуту дітей Америки вказує на інвестиційну привабливість системи догляду за дітьми, яка в США охоплює 10% дітей [11]. Вважають, що ця система здатна постачати в бюджеті всіх рівнів близько 9 млрд дол., і показник віддачі від інвестицій в цю галузь становить 7–8 разів [11]. Таким чином, відбувається пошук доказів переважання позитивних наслідків запровадження гарантій і допомог над негативними – збільшенням рівня податків, зростанням безробіття у певних галузях малого підприємництва. Дослідники вказують також на неефективність наявної системи підтримки найбідніших верств населення, наголошуючи на тому, що запровадження універсальних гарантій та соціальних послуг для всього населення краще вплине на добробут родин із низьким рівнем доходу, ніж наявні заходи [12, с. 12].

У нашій державі демографічна ситуація є катастрофічною. За коефіцієнтом фертильності, який становить 1.17, Україна посідає 221-ше місце серед 224 країн світу [1]. Протягом останніх 14 років чисельність населення нашої держави скоротилася приблизно на 6 млн осіб. Ці дані яскраво відображають рівень соціального-економічного та політичного розвитку України.

Розглянемо причини цього явища. Зміст захисту материнства в Україні визначений у ст. 24 Конституції України як створення умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством, правова, моральна та матеріальна підтримка материнства й дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям [10, с. 14].

Кодекс законів про працю України визначає правові гарантії захисту матері. Проте внаслідок недостатнього розвитку судової гілки влади в державі, низького розвитку системи соціального партнерства в Україні, положення Кодексу законів про працю часто порушуються, і роботодавець не несе жодної відповідальності перед законом за їх порушення. Тривалість відпустки у зв'язку з вагітністю в Україні становить 126 днів, в тому числі 56 днів до пологів і 70 після, тобто

всього 18 тижнів оплачуваної відпустки [7]. Одноразова допомога при народженні дитини надається у сумі, більшій у 22,6 рази від розміру прожиткового мінімуму для дітей віком до шести років, встановленого на день народження дитини [7]. Проте розмір допомоги одиноким матерям становить 30% від прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку. Розмір інших грошових виплат на утримання дітей є також надзвичайно низьким.

Як ми вже зазначали, вагомою частиною стратегії стимулювання народжуваності є створення ефективної та доступної для всіх верств населення системи закладів догляду за дітьми. В Україні системою дошкільних установ зараз охоплено всього 54% від кількості дітей відповідного віку [4]. Недостатній розвиток системи надання медичної допомоги є ще однією перешкодою на шляху до збільшення народжуваності. Показник дитячої смертності в нашій країні зростає. Щороку в країні здійснюється надзвичайно велика кількість абортів. Причиною є низький рівень освіти людей у сфері планування сім'ї, незрозуміння суті можливих наслідків абортів, які призводять до того, що 20–30% жінок в Україні не здатні народити дитину [13]. Таким чином, важливою є просвіта населення у сфері репродуктивного здоров'я, пропагування ідей здорового фізичного й духовного способу життя.

Демографічна ситуація в Україні відрізняється від ситуації в інших країнах Європи тим, що різке падіння рівня народжуваності розпочалося всього 15 років тому, одночасно з початком економічної та політичної кризи. Це свідчить про тісний зв'язок між рівнем народжуваності та економічними й політичними потрясіннями. Політична нестабільність держави, відсутність зрозумілої стратегії розвитку, високий рівень корупції в державі, недотримання нормативно-правових актів у сфері материнства, супроводжуються духовним занепадом і негативно впливають на рівень народжуваності. Як ми вже зазначали, важливе значення має морально-культурне вдосконалення суспільства, підвищення рівня його освіти й духовності. Тому надзвичайно важливим є проведення державою політики підтримки української культури, відродження традиційних українських цінностей, в яких сім'я завжди відігравала головну роль. На цей час ця політика не проводиться.

IV. Висновки

Таким чином, головною причиною демографічної кризи в Україні є затяжна політична та економічна криза, наслідком якої є невпорядкованість економічних і правових відносин, низька якість життя, низька якість виконання державою своїх функцій, у тому числі у сфері захисту материнства.

Кожна держава здійснює власну соціальну політику з огляду на внутрішньоекономіч-

ну, демографічну та соціально-культурну ситуації. Рівень народжуваності та економічного розвитку в країнах світу є різним, тому соціальна політика держав щодо захисту материнства має різні цілі.

Народжуваність в Україні перебуває на дуже низькому рівні, тоді як система захисту материнства практично не сформована. Для захисту материнства в Україні характерний низький рівень фінансових пільг, гарантій та виплат, низька доступність соціальних послуг, вузький вибір засобів стимулювання народжуваності, відсутність чіткого бачення шляхів розвитку керівництвом держави і, як наслідок, низька ефективність некоординуваних кроків у цій сфері.

Важливим є усвідомлення владою та всім населенням надзвичайної актуальності питання й необхідності якнайшвидшого створення програми дій, спрямованих на вирішення проблеми. Необхідною передумовою подолання проблеми є тісна співпраця між усіма гілками та рівнями влади. Доречним буде чіткий розподіл повноважень і відповідальності між органами влади, що реалізовуватимуть цю стратегію. Необхідно усвідомлювати, що активні кроки держави у сфері соціальної політики захисту материнства відіграють вагому роль у подоланні бідності, поліпшенні загального добробуту населення країни й забезпеченні внутрішньої стабільності держави, які є важливими чинниками впливу на рівень народжуваності. Таким чином, існування обґрунтованого соціально-правового та економічного захисту материнства є необхідною умовою існування розвинутої соціальної держави, яка дбає про добробут своїх громадян і майбутнє нації, ведучи боротьбу проти бідності та заохочуючи народжуваність.

Список використаної літератури

1. Rich A.C. Of woman born: motherhood as experience and institution / A.C. Rich. – New York : Norton, 1976. – 318 p.
2. Біленький Є.А. Соціологія: словник термінів та понять / Є.А. Біленький, В.М. Дебой, М.А. Козловець та ін. ; ред. Є.А. Біленького, М.А. Козловця. – К. : Кондор, 2006. – 250 с.
3. Жуковський Р. Гармонійний розвиток підростаючого покоління та захист материнства є національним пріоритетом політики Глави держави [Електронний ресурс] / Р. Жуковський. – Режим доступу: <http://www-ki.rada.crimea.ua/nomera/2006/039/programy.html>.
4. Конвенція про охорону материнства (переглянута в 1952 році) № 103 (укр/рос) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=993_122.
5. Населення України. Народжуваність в Україні у контексті суспільно-трансформа-

- ційних процесів : монографія. – К. : АДЕФ-Україна, 2008. – 288 с.
6. Никитина Т.Н. Отказ от материнства как социальная проблема : дис. ... канд. соц. наук : 22.00.04 / Татьяна Николаевна Никитина. – М., 2004. – 263 с.
  7. Рекомендація щодо охорони материнства № 95 (укр/рос) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=993_236.
  8. Сексологическая энциклопедия [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/seksolog/527>.
  9. Сімейне право України : підручник / за ред. В.С. Гопанчука. – К. : Істина, 2002. – 304 с.
  10. Соціологія: 100 питань – 100 відповідей : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Є.А. Подольська, Т.В. Подольська. – К. : Інкос, 2009. – 352 с.
  11. Тюття Л.Т. Соціальна робота: теорія і практика : навч. посіб. / Л.Т. Тюття, І.Б. Іванова. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Знання, 2008. – 574 с.
  12. Хомицький А.І. Соціальна політика захисту материнства: сучасні особливості / А.І. Хомицький, Р.В. Аверчук // Науковий вісник. – 2007. – Вип. 17.4. – С. 206–214.
  13. Шлюб, сім'я та дітородні орієнтації в Україні : монографія / Е.М. Ліанова, С.Ю. Аксьонова, О.М. Балакірева, В.Г. Бялковська, О.О. Коломієць ті ін. – К. : АДЕФ-Україна, 2008. – 256 с.

Стаття надійшла до редакції 20.05.2014

Залата М.Г. Социальная политика защиты материнства: зарубежный опыт

В статье проанализированы стратегии защиты материнства разных стран мира, выделены две основные системы социальной политики защиты материнства и стимулирования рождаемости, выявлено существенное влияние мероприятий государства в сфере защиты материнства на уровень рождаемости и социально-экономическую ситуацию в обществе, обоснована необходимость изменения подходов к социальной политике защиты материнства в Украине.

Ключевые слова: материнство, социальная политика, защита материнства, рождаемость, демографический кризис.

Zalata M. Social protection policy of motherhood: international experience

The paper analyzes the strategy of maternity protection around the world, highlighted the two main systems of social protection policies motherhood and to encourage childbirth, revealed a significant effect of state activities in the field of protection of motherhood on fertility and socio-economic situation in the society, the necessity to change the approach to social protection policy motherhood in Ukraine.

Motherhood is the best indicator that accurately reflects the state of the economy, education, culture, the spiritual mood of the nation and society, lifestyle, people, quality of life. Therefore, the problems of mothers and children – is the fundamental social problems that affect all, without exception, spheres of public life. Scientific, technical, social and political changes have led to improvements in the educational and professional level of women and enhance their role in public life. But, at the same time, achieved equality indirectly contributes to the emergence of such phenomena as the decline in fertility and the number of marriages, increase the share of non-marital births. Was phenomena such as family crisis, the devaluation of motherhood at the social and individual levels.

Change the settings on motherhood in contemporary Ukrainian society indicates inadequate him recognition as the fundamental social value that can lead to the formation of ideology antimaterinstva, ditofobii deepening demographic crisis.

Maternity protection – a set of relationships between mother and family – on the one hand and the government and employers – on the other, which are aimed at creating an enabling material and moral conditions for the birth and upbringing of the child. Maternity protection is the legal protection of women, economic assistance to mothers and families, creating a social infrastructure, providing optimal conditions for the birth and proper upbringing of children.

Key words: motherhood, social policy, protection of motherhood, fertility, the demographic crisis.